

Tuija Mononen, Rauno Sairinen ja Jukka Sihvonen

Paikallinen tilaus kirkonkylien eheyttävän suunnittelun edellytyksenä

Local need as a precondition for developing rural villages

Densification and anti-sprawl policy has traditionally been a tool for urban planning. There is little evidence of its application in the context of Finnish rural communities and its meaning is unclear. However, climate change policy has turned sustainable community planning targets, also anti-sprawl policy, to one of the issues for developing Finnish rural villages in 2000s. The challenge is to direct community activities and building of new houses inside the village borders in a way which advances the formation of more compact communities with better services, less mobility and more attractive living environments. In this article, we examine the current conditions of Finnish rural villages and the opportunities for anti-sprawl policy and planning from the perspectives of local needs and active community engagement. Problems of rural communities with positive migration are different than in declining areas. We examine four different villages from various parts of Finland: Liperi, Mäntyharju, Pohja and Fiskars. The research methodology is qualitative and research data are based on local people's workshops and topic interviews. The results argue that the social acceptance of anti-sprawl (densified) land use planning in rural villages requires collaborative discussions with local communities and other relevant stakeholders. These discussions may concern access to local public and private services, mobility needs, employment possibilities, historical or other kind of important places, recreation possibilities and hobbies.

Keywords: climate change, community planning, local need, rural villages

Johdanto

Toimivan ja järkeväen yhdyskuntarakenteen pohtiminen ja kehittäminen on kuulunut sekä kaupunkien että maaseudun kylien ja taajamien kehittämispolitiikkaan jo pitkään (Kukkonen *et al.* 1982; Vartiainen 1987; Valtakari 1999). Eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu on noussut esiin 1990-luvulta lähtien kestäväen kehityksen ja ilmastopolitiikan, talouskasvun ja väestön kasvupaineiden sekä yhdyskuntien uudistamistarpeiden myötä (Breheny 1992; Sairinen & Maijala 2009). Ongelmaksi

on koettu yhdyskuntarakenteen hajautuminen, josta seuraa autoliikenteen voimakas kasvu sekä monia kuntataloudellisia ja ympäristöllisiä ongelmia. Merkittävimmän muutospaineen aiheuttaa ilmastonmuutoksen uhka. Ilmastopolitiikan vahvistumisen myötä yhdyskuntien energiankäyttö ja kasvava liikenne ovat nousseet globaalisti kriittisen tarkastelun kohteiksi. (Urry 2011.)

Eheyttävä suunnittelu on yksi yhdyskuntarakenteen hajautumista vähentävä keino. Sen mahdollinen soveltaminen on noussut aiempaa näkyvämmiin maaseutua, erityisesti maaseudun taaja-

mia ja kyliä sekä kaupunkien lievealueita koskevan yhdyskuntasuunnittelun yhdeksi vaihtoehdoksi. Kylien kehityksen välineeksi on viime vuosina kehitetty aktiivisesti myös kyläsuunnittelua (Aaltonen *et al.* 2010) ja kyläkaavoitusta (Jarva & Riipinen 2012).

Suomessa yhdyskuntarakenne on viimeisen 20 vuoden aikana sekä hajautunut että eheytynyt (Ristimäki 2009: 69). Merkittävää hajautumista tapahtuu kaupungin ja maaseudun rajalla sekä taantuvilla kaupunkiseuduilla ja taajamissa. Työsäkäyntialueet ovat laajentuneet, tieverkko parantunut ja työmarkkinat erikoistuneet. Palveluyksiköiden koko ja palvelualueiden laajuus ovat kasvaneet. Keskittyminen on aiheuttanut etäisyyksien ja liikkumistarpeiden kasvua myös maaseudulla. Vaurauden kasvu on merkinnyt asumisväljyyden kasvua ja kokonaistilantarpeen kasvamista. Yksilöllisten asumispreferenssien toteuttaminen on suunnannut kehitystä hajautumiseen (Niemenmaa 2010). Kuntien välinen kilpailu veronmaksajista ja kaupan liikkeistä on luonut yhdyskuntarakennetta hajauttavaa kaavoitusta ja tonttitarjontaa. Hajautumisesta ei ole kyse pelkästään satunnaisesta hajarakentamisesta vaan kaupunkien ja kirkonkylien lievealueilla tapahtuvasta suunnittelusta hajautumisesta kaavoituksen keinoin.

Ehdyttävän suunnittelun periaatteiden hyödyntäminen maaseudun taajamissa on herättänyt paljon keskustelua puolesta ja vastaan. Maaseutua koskevan ehdyttävän suunnittelun vastustajien mielestä kyse on yhdyskuntien liiallisesta keskittämisestä ja maaseudulle sopimattomista suunnitteluperiaatteista, jotka uhkaavat ihmisten oikeutta asua ja rakentaa vapaasti. Osa ehdyttämisen vastustajista pitääkin ehdyttävää suunnittelua ja vastaavia suuntauksia ilmastopolitiikkaan verhottuna keinona heikentää maaseutua. Puolustajat puolestaan katsovat, että erilaiset maaseudut sekä niiden tilanteet ja tarpeet tulisi ottaa huomioon ja pohtia, millä suunnitteluperiaatteilla erilaisia maaseutuja ja niiden erityyppisiä taajamia kannattaisi ja tulisi ohjata. (Sihvonen *et al.* 2013.)

Tässä artikkelissa tarkastelemme ehdyttävän suunnittelun sisältöjä, tarpeita ja mahdollisuuksia. Kohteena ovat erityisesti kirkonkyliä ja näkökulmana paikallinen tilaus. Tällä tarkoitamme elinympäristön laadun paikallista kehittämistä niin, että yhdyskuntia kehitetään monipuolisesti ja laadukkaasti paikallisten lähtökohtien ja laajan yhteistyön pohjalta. Lisäksi pohdimme, mitä ehdyttävä yhdyskuntasuunnittelu voi tarkoittaa kirkonkyliä ja laajemmin maaseudulla (ks. myös Sairinen & Mononen 2010; Sireni 2011).

Kirkonkylien uusi aika? Tutkimusasetelma ja aineistot

Kirkonkyliä ovat olleet maaseutualueille tärkeitä keskuspaikkoja ja alueensa kuntahistoriallisia keskuksia. Itsenäisissä kunnissa ne ovat kuntahallinnollisia keskuksia. Kirkonkyliä ovat historiallisesti edustaneet alueen muille kylille myös uhkaa, koska toimintojen keskittämistä kirkonkyliin ei ole aina koettu hyvänä. Arjen sujuvuuden näkökulmasta kilpailukykyisimpinä yhdyskuntina pidetään pieniä keskuksia, joissa asunnot, työpaikat ja palvelut ovat mahdollisimman sujuvasti saavutettavissa. Näitä vahvuuksia on kirkonkyliä ja pienillä kaupungeilla sekä kylillä ja kaupunginosilla, joissa on palveluja. (Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009: 22.)

Viime vuosikymmenen kehityssuunnat ovat kuitenkin näyttäneet kirkonkylien asemalle ja palvelujen säilymiselle ongelmallisilta. Kirkonkylien palveluihin ja hallinnolliseen asemaan ovat vaikuttaneet heikentävästi kunta- ja palvelurakennemuutos, aluehallinnon uudistaminen sekä kuntauudistus. Tilanne on haastava niillä kuntaliitosalueilla, missä laajoja maaseutualueita on liitetty kaupunkiin. Hallintopalvelut on siirretty uuden kaupungin keskusta, ja kirkonkylä on monissa paikoissa hiljenemässä. Kirkonkylien palveluja on omalta osaltaan heikentänyt rakentamisen suuntautuminen hajalleen kirkonkylien ulkopuolelle (Koski 2008). Lisäksi kirkonkylä on kritisoitu epäviihtyisiksi aiempien vuosikymmenten suunnitteluratkaisujen johdosta (Mäkinen 2012).

Kirkonkylien merkitys voi kuitenkin tulevaisuudessa kasvaa. Ne saattavat muodostaa keskeisen pelastusrenkaan ympäröivän harvaan asutun maaseudun ja samalla myös vapaa-ajan asukkaiden palveluiden säilymiselle. Etelä-Savon liiton suunnittelujohtaja Jarmo Vauhkonen (2011: 8) toteaa, että:

kasvukeskusten ulkopuoliset pikkukaupungit ja kirkonkyliä tarvitsevat nopeasti uutta näkemystä ja näkemystä, luovia vaihtoehtoja nykyiselle kehitykselle: rohkeaa, ennakkoluulotonta ajattelua. Jatkuvan väestönkasvun ja fyysisen kasvun sekä muiden kasvukeskuksille tyypillisten kehityspiirteiden ja suunnitteluperiaatteiden korostamisesta on päästävä irti.

Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän (2012) maaseudun kaavoitusta ja rakentamista koskevassa linjauksessa kirkonkyliä on nostettu uudella tavalla kehittämisen painopisteesi. Linjauksessa tode-

taan, että kirkonkyliin liittyy merkittävä määrä rakennettua kansallisvarallisuutta, joka on useimmiten käyttökelpoisessa kunnossa hyvien yhteyksien lähellä. Tämän vuoksi kirkonkylät tulisi nostaa rakennepolitiikan ja maaseudun palveluiden turvaamisen yhdeksi kärjeksi. Monipuolisia julkisia ja yksityisiä palveluita tarvitaan edelleen sekä paikallisille että vapaa-ajan asukkaille.

Linjauksessa painotetaan myös ympäristö- ja ilmastopoliittisia ratkaisuja: ”*Kirkonkylätaajamia tulee kehittää niiden omaleimaisten, paikallisesta elämäntavasta, asutusta maisemasta ja kulttuuriperinnöstä kumpuavien lähtökohtien ehdoilla*” (Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2012: 5). Linjauksen mukaan kirkonkylien koko soveltuu monenlaisiin paikalliseen omavaraisuuteen perustuviin yhdyskuntatekniikan ja energianhuollon ratkaisuihin. Näin ne voivat toimia edelläkävijöinä omavaraisen ja hiilineutraalin yhdyskunnan kehitystyössä. Linjauksessa korostetaan myös, että kirkonkylä pitää kehittää niin, että niiden mahdollisuudet tarjota vetovoimaista kauneutta sekä paikallispalveluja ja ekologisesti kestäviä arjen ratkaisuja huomioidaan.

Kirkonkyliin liittyy siis sekä kielteisiä että myönteisiä kehitysodotuksia. Tässä artikkelissa tarkastelemme eheyttävän yhdyskuntasuunnittelun ja kirkonkylien kehittämisen edellytyksiä paikallisen tilauksen käsitteen kautta. Tarkastelemme paitsi eheyttävän suunnittelun sisältöjä myös sen toteuttamisen tarpeita ja mahdollisuuksia paikallisten toimijoiden käsitysten perusteella. Keskeiset kysymykset ovat 1) mitä ovat eheyttämisen edellytykset kirkonkylien erilaisissa olosuhteissa paikallisen tilauksen näkökulmasta ja 2) mitä eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu voi tarkoittaa kirkonkylissä ja laajemmin maaseudulla?

Kohdealueina on neljä erilaisessa tilanteessa elävää taajamaa: Pohjois-Karjalassa Liperin kirkonkylä (itsenäinen kunta), Etelä-Savossa Mäntyharjun keskustaajama (asemanseutu ja vanha kirkonkylä, itsenäinen kunta) sekä Uudellamaalla Raaseporin kaupunkiin kuuluvat Pohjan kirkonkylä ja Fiskarsin ruukki (kuntaliitos 2008). Liperin kirkonkylä sijaitsee keskuskaupungin naapurina, kun taas Mäntyharjun keskustaajama on suhteellisen kaukana keskuskaupungista. Pohjan kirkonkylä on kuntaliitoksen myötä muuttunut keskuksesta kyläksi ja Fiskars kirkonkylän läheisyydessä kehityväksi kyläksi.

Lähestymme kysymyksiä monimetodisesti. Paikallisen tilauksen tarkastelu edellyttää osallisuuden ja eri toimijoiden välisen vuoropuhelun nostamista esiin. Teimme tapauskylistä alueen historiaa, kehitystä ja suunnittelutilannetta koskevat analy-

sit aiempien tutkimusten, tilastoaineistojen sekä suunnittelu- ja päätöksentekoaasiakirjojen avulla. Tätä täydensivät kylien kehitystä koskevien suunnittelijoiden ja viranhaltijoiden sekä asukas- ja yhdistysaktiivien teemahaastattelut. Lopuksi järjestettiin kylien kehittämiseen liittyviä työpajoja, joissa keskusteltiin kylien tilanteesta ja kehittämishaasteista sekä eheyttävän suunnittelun sisällöistä. Työpajoja oli yhteensä kolme. Liperin työpajassa oli kahdeksan henkilöä, Mäntyharjulla kuusi ja Pohjan ja Fiskarsin yhteisessä työpajassa neljätoista henkilöä. Osallistujat edustivat eri yhdistyksiä, luottamushenkilöitä, kunnan virkahenkilöitä sekä yksityisiä asukkaita. Vuorovaikutteisilla metodeilla yhtäältä tuotettiin tutkimusaineistoa ja toisaalta kokeiltiin työpajaa eheyttävän suunnittelun menetelmänä. Työpajakeskusteluista ja haastatteluisista poimittiin paikallista tilausta koskevat osat, ja ne analysoitiin laadullisen sisällönanalyysin avulla (Tuomi & Sarajärvi 2011). Sen avulla aineisto järjestettiin tiiviiseen muotoon johtopäätösten tekemistä varten.

Eheyttämisen määrittely ja ulottuvuudet

Yhdyskuntarakenteen eheyttämisestä on puhuttu Suomessa pitkään. Valtaosa niin eheyttämisen määritelmästä, tutkimuksesta kuin käytännön eheyttävästä suunnittelusta on kaupunkikeskeistä. Eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu nousi esiin 1990-luvulla sekä kestävästä kehityksen tavoitteiden että yhdyskuntien uudistamistarpeiden ja kustannustehokkuuden tavoittelun myötä (Maijala 2009). Tavoitteena oli suunnata kasvu ja rakentamispaineet olemassa olevan yhdyskuntarakenteen sisälle, sen kiinteäksi jatkumoksi tai satelliitti-yhdyskunniksi, jotka tukeutuvat raide- tai muuhun julkiseen liikenteeseen. Taustalla vaikuttivat paitsi ympäristö- myös taloussyyt. Hajarakentamisen edellyttämä kunnallistekniikka ja palvelurakenne havaittiin vähitellen kalliiksi varsinkin pitkällä aikavälillä. Myöhemmin on lisäksi havaittu, että infrastruktuurin rakentamiseen liittyvien kunnille suunnattujen avustusten ja investointitukien kautta hajautumisen kustannukset voivat edelleen siirtyä merkittävässä määrin valtion maksettaviksi (Niemenmaa 2010).

Eheyttämiselle ei ole olemassa virallista määritelmää. Käsitteen tekee erikoiseksi myös se, että sille ei ole muissa maissa selkeää vastinetta. Kansainvälisessä englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetään mm. termejä *densification*, *anti-urban sprawl*, *urban compaction*, *urban renewal* ja *urban consolidation policy*. Mikään näistä ei

vastaa tarkalleen suomalaista eheyttävän suunnittelun sisältöä. Suomessa eheyttämisellä viitataan yleensä yhdyskuntien rakenteelliseen ja fyysiseen tiivistämiseen ja täydentämiseen korostaen samalla elinympäristön laadullista parantamista (Sairinen *et al.* 2009).

Olli Maijalan (2009) mukaan eheyttäminen voidaan nähdä pyrkimyksenä kohti ekotehokkuutta, jossa pyritään parantamaan palvelusuoritteiden laatua ja vähentämään haitallisia ympäristövaikutuksia. Kimmo Rönkä ym. (2000: 5) määrittelevät eheyttämisen yhdyskunnan voimavarojen ja elinvoiman sekä elinolojen parantamiseksi paikallisten lähtökohtien ja yhteistyön pohjalta. Eheyttäminen on siis olemassa olevien yhdyskuntien kokonaisvaltaista kehittämistä, joka nojaa vahvasti olemassa oleviin voimavaroihin, kuten väestöön, työpaikkoihin ja rakennuskantaan. Anne Jarvan (2008) mukaan eheyttävän suunnittelun on pystyttävä tuottamaan aitoa parannusta ihmisten elämään. Ilman sitä osallistumisprosessi on vain muoto, jonka avulla pyritään saamaan suunnitelmalle laajempi hyväksyntä.

Koottuasi eheyttävä suunnittelu rakentuu neljästä toisiaan täydentävästä ulottuvuudesta (vrt. Sairinen 2009):

1. Yhdyskuntarakenteen muotoilun ulottuvuus: täydennetään eli eheytetään olemassa olevaa yhdyskuntarakennetta (täydentäminen ja tiivistäminen).
2. Ympäristö- ja ilmastopoliittinen ulottuvuus: lisätään yhdyskuntien ekotehokkuutta eli tehostetaan energian ja luonnonvarojen käyttöä ja vähennetään muuta ympäristökuormitusta (ekotehokkuus).
3. Liikkumisen ulottuvuus: ohjataan rakentamista ja toimintojen keskinäistä sijaintia niin, että toimintojen välinen saavutettavuus paranee sekä joukkoliikenteen, kävelyn ja pyöräilyn edellytykset paranevat (saavutettavuus).
4. Elinympäristön laadun paikallisen kehittämisen ulottuvuus: kehitetään yhdyskuntia monipuolisesti ja laadukkaasti paikallisten lähtökohtien ja laajan yhteistyön pohjalta (paikallinen tilaus).

Eheyttävän suunnitteluun määritelmiin on pyritty liittämään yleensä paikallinen osallisuus (Kyttä *et al.* 2009), vaikka se ei aina käytännössä tulekaan selkeästi esille. Asukkaiden tiivis osallistuminen yhdyskuntasuunnitteluun on tärkeää, kun taustalla on koko alueen houkuttelevuuden vahvistaminen (Mutanen 2012). Paikallinen tilaus puolestaan

viittaa kysymykseen siitä, mitä asukkaat ja eri toimijat pitävät itse tarpeellisena alueen kehittämiseksi; mitkä ovat koetut ongelmat ja tärkeinä pidetyt elinympäristön laatutekijät, mitä pitäisi säilyttää, mitä muuttaa? (vrt. Heikkinen 2009). Se tarkoittaa asukkaiden esittämien ideoiden, aloitteiden, tavoitteiden, rakennus- ja korjauskohteiden sekä suunnitelmien että toimintatapojen esiintuomista etsittäessä uusia toimintamalleja alueen kehittämiseksi. Se paikallistuu viime kädessä alueen konkreettisiin kehittämiskohteisiin ja nostaa esille sekä osallisten ja vastuunkantajien että resurssien ja toimenpiteiden roolit ja mahdollisuudet. Asukkaiden tärkeäksi kokema rakennettu ympäristö ja osallisuus sen kehittämiseksi vaikuttavat positiivisella tavalla asumisviihtyisyyteen (Kyttä *et al.* 2009).

Timo Heikkinen (2009) on todennut, että paikallinen tilaus tulisi nostaa eheyttävän yhdyskuntasuunnittelun lähtökohdaksi. Tällöin eheyttämisen sisältöjä ja painopisteitä tarkastellaan tilannekohtaisesti. Näin suunnittelutilanteessa on mukana asukkaiden tai muiden paikallisten toimijoiden kokemat asuinympäristön muutos- ja parannustarpeet sekä kompensatioajattelu. Tämä tarkoittaa, että muutosten hyväksyntään vaikuttaa se, paraneeko alueen laatu koettujen ongelmien osalta. Paikallisen tilauksen käsite liittyy olennaisesti myös sosiaaliseen kestävyYTEEN. Pertti Rannikon (2004: 131) mukaan ”*paikallisen tiedon ja asiantuntijatiedon tunnistaminen ja molempien huomioon ottaminen on kestävä kehityksen edellytys. Ilman vaikutus- ja osallistumismahdollisuuksia ei ihmisiä saada toimimaan vastuullisesti kestävä kehityksen periaatteiden mukaisesti.*” Rannikon toteamus pätee täydellisesti myös eheyttävän suunnittelun edistämiseksi.

Savisalon ja Sairisen (2008: 68) mukaan eheyttäminen on sen sosiaalisessa ja kulttuurisessa merkityksessä ensisijaisesti jonkin alueen kehittämistä. Tämä pitäisi erottaa uuden rakentamisesta. Tietty alue voidaan suunnitella uudelleen, siis eheyttää, tekemättä mittavia, kaavamuutosta vaativia fyysisiä muutoksia. Tällaiselle suunnittelulle on ollut tähän asti vaikea löytää kiinnostusta ja resursseja, koska kaavasuunnittelua uusille alueille pidetään tärkeämpänä. Vähenevän väestön tilanteessa eheyttämiselle olisi kuitenkin jopa välttämätön tarve.

Vanhoiden alueiden sosiaaliseen uudistamiseen pyrkivistä hankkeista on paljon esimerkkejä, kuten 1980-luvun SOFY-suunnittelu (esim. Harju 1988) ja 1990-luvun lähiöparannushankkeet (esim. Stafans 1994). Niille on ollut yhteistä asukkaiden ja alueen käyttäjien kokemuksiin ja toiveisiin pohjautava suunnittelu sekä yhdessä tekemisen kulttuuri.

Näissä uudistushankkeissa suunnittelijan jalkautuminen kentälle on edesauttanut ymmärtämään vallitsevaa sosiaalista tilannetta, sen ongelmia ja mahdollisuuksia alueen kehittämisen kannalta. Yhteisesti aikaansaatu ympäristö on pysynyt keskimääräistä paremmassa kunnossa, kun asukkaat ovat oppineet arvostamaan ympäristöään ja huolehtimaan siitä. Tärkeänä tavoitteena sosiaalisesti ehyttävässä suunnittelussa on nykyisen ja uuden yhteisön sopeuttaminen muutoksiin edellä mainittujen suunniteltujen sitouttamiskeinojen avulla. Sosiaalisella ehyttämisellä on yhtäläisyyksiä kylien tarpeista lähtevään maaseudun kehittämiseen (esim. Hyryläinen *et al.* 2011).

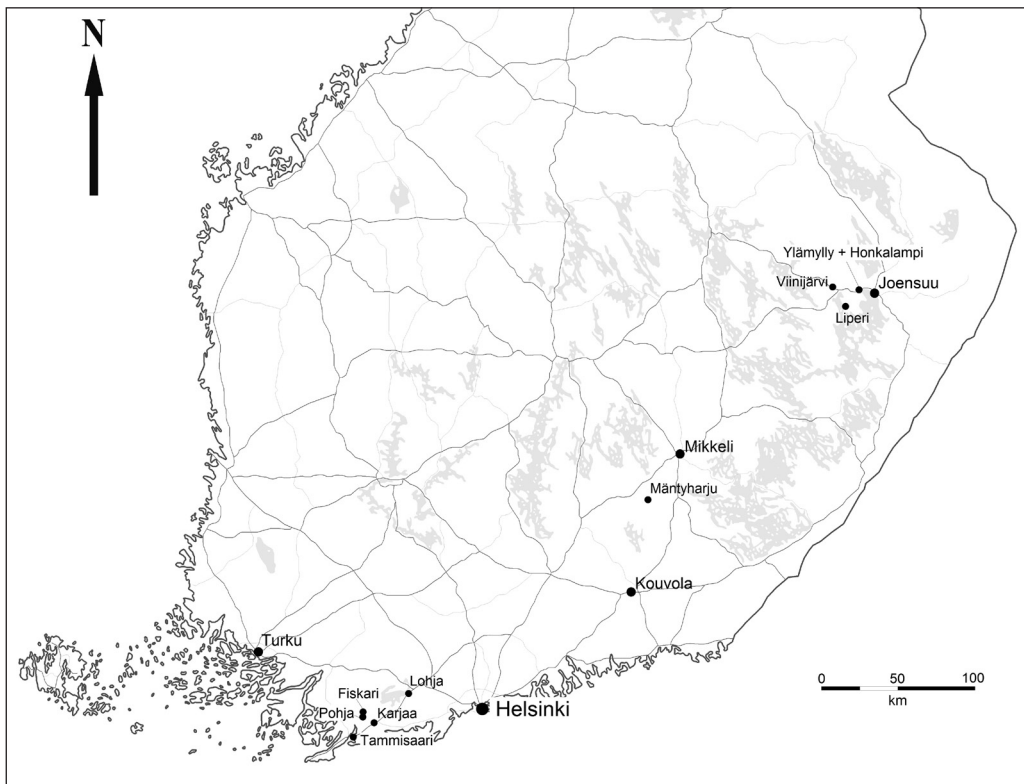
Tapauskohteet

Kohdealueinamme on neljä erilaisessa tilanteessa elävää taajamaa: Liperin kirkonkylä, Mäntyharjun kuntakeskus, Pohjan kirkonkylä ja Fiskarsin ruukki (kuva 1). Kuvaamme seuraavaksi kohdekylien historiaa, kehitystä ja suunnittelutilannetta tilastoaineistojen ja suunnittelu- ja päätösasiakirjojen avulla.

Liperi – kolmen taajaman maatalouspitäjä

Liperin kunta sijaitsee Pohjois-Karjalassa Joensuun kaupungin naapurissa. Asukkaita siellä on reilut 12 000, ja väestö on suhteellisen nuorta (Tilastokeskus 2012). Liperi on entinen leipäpitäjä. Eriyisesti kirkonkylällä on vahva maatalouspitäjän identiteetti maatalousmaisemineen. Pohjois-Karjalan maakuntakaavassa se on merkitty maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuurimaisema-alueeksi (Pohjois-Karjalan maakuntaliitto 2008: 78). Maatalousympäristön ja tuottavien peltojen säilyttäminen vaikuttaa asuinrakentamisen ohjaukseen.

Kunnassa on kaksi muuta keskustaajamaa, Viinijärvi ja Ylämylly. Kirkonkylä on pääasiassa kuntapalvelujen keskus; asutus on omakoti, rivi- ja kerrostaloasutusta. Uutta asutusta on rakennettu muun muassa rantatonteille kauemmas keskustasta. Kunnan sijainti Joensuun naapurissa on mahdollistanut tasaisen kuntaan muuton ja tarjonnut muuttajille erilaisia omakotiasumisen sijaintivaihtoehtoja. Vuosittain myönnettävien erillispientalojen rakennuslupien määrästä arviolta puolet sijoittuu haja-asutus alueelle (Liperin kunta 2011b).

Kuva 1. Tapauskohteiden sijainti. Kartan toteutus: Timo Pakarinen.

Figure 1. Locations of case study areas. Map: Timo Pakarinen.

Joensuun seudun kasvu on tehnyt Liperistä pendelöintikunnan: työssäkävistä 47 prosenttia pendelöi (Pohjois-Karjalan liitto 2006: 56). Kunnan kehityksessä painopiste on siirtynyt vähitellen Ylämyllylle heikentäen kirkonkylän asemaa. Vuonna 2012 valmistuneen osayleiskaavan avulla on tarkoitettu tiivistää kirkonkylän asutusrakennetta ja vahvistaa elinkeinotoiminnan edellytyksiä. Maapolitiikassaan Liperi panostaa siihen, että tonttien luovutuksella aikaansaadaan täydentävää ja tasapainoista väestökehitystä.

Uudet valtakunnalliset alueidenkäytön tavoitteet ovat muokanneet Liperin kehitysvisiona. Liperin kaavoitusohjelman 2011–2015 tavoitteena on ”*edistää yleiskaavojen perusteella yhdyskuntarakenteen kehitystä*” sekä ”*eheyttää taajamien ja kyläalueiden yhdyskuntarakennetta*” (Liperin kunta 2011a). Kehitystä ohjaa myös Joensuun seudun yleiskaava 2020 (Joensuun seutu 2008). Lähtökohtana on ylläpitää kolmen keskustaajaman rakennetta ja vahvistaa niitä maaseutualueidensa lähipalvelujen paikkoina.

Kirkonkylällä on terveyskeskus, ja kunnantaloissa toimii hallinto sekä teknisen toimen, rakennusvalvonnan ja maankäytön palvelut. Kirkonkylällä sijaitsevat kirjasto ja nuorisotalo sekä kulttuuritila Penttilä-sali. (Liperin kunta 2010b.) Täydennysrakentamisella halutaan vahvistaa kirkonkylän palvelujen säilymistä. Tonttipolitiikalla tuetaan seudun yhdyskuntien tiivistämistavoitteita ja vastataan tontinhakijoiden erilaisiin toiveisiin. Kunnassa on todettu, että maankäytön suunnittelussa ja maapolitiikassa olisi löydettävä tilaa uusille tiiviimmin toteutettaville asuinalueille, mutta niiden toteuttaminen vaatii vahvoja maapolitiittisia ratkaisuja. (Liperin kunta 2011b.)

Joensuun seudun yhteinen yleiskaava luo seudullisen perustan. Liperissä painotetaan kuitenkin myös kunnan omaa päätösvaltaa: se haluaa itse määrittellä kuinka ja mihin uusi asuminen sijoittuu. Hajarakentamisella luodaan vaihtoehtoja tonttitarjontaan. Hieman uudenaikaiseen ohjaukseen viittaa se, että kunta aikoo arvioida tarkemmin hajarakentamisen vaikutuksia ja taloudellisia kustannuksia (Liperin kunta 2011a: 3; 2011b).

Mäntyharju – taajamoitunut loma-asumisen kunta

Mikkelin seudun ulkorajalla sijaitsevan Mäntyharjun keskustaajama on väestöltään taantunut, ja sen asutusrakenteen muodostuu sekä tiiviisti että väljästi rakennetuista alueista. Kuntakeskuksena toimivassa kirkonkylässä on asukkaita 4 500. Noin 65 prosenttia asuu taajama-alueella, ja haja-asutusalueen

vakituinen asutus on vähentymässä (Laitinen *et al.* 2013: 42). Kunta onkin taajamoitunut voimakkaasti viimeisen 30 vuoden aikana.

Taajama käsittää sekä kuntakeskuksen että kirkonkylän. Kirkonkylä jäi omaksi alueekseen jo 1800-luvun loppupuolella, kun rautatien rakentaminen saavutti Mäntyharjun ja rautatieaseman liepeille syntyi uusi kasvukeskus. Asemakylän viereen rakennettiin 1960-luvulta alkaen nykyinen palvelu- ja asuinkeskus. Kirkonkylän vanha rakennuskanta säilyi.

Kuntakeskuksen suhteellisen etäisen sijainnista muista keskuksista tekee siitä paikalliskeskuksen. Mikkeliin on matkaa lähes 65 kilometriä ja aiemmin palveluiden hakupaikkana toimineeseen Kouvolaan yli 75 kilometriä. Kuntalaiset työllistyvät suurimmaksi osaksi oman kunnan alueella. Kuntakeskuksesta pendelöidään pääasiassa Mikkeliin ja Ristiinaan, mutta melko runsaasti myös kunnan omalle haja-asutusalueelle.

Maakuntakaavan tuella Mäntyharju pyrkii kohdistamaan lähitulevaisuudessa maankäytön voimavaroja kuntakeskuksen rakentamiseen siten, että supistuvan väestökehityksen vaikutukset voitaisiin kompensoida kasvavan vapaa-aajan asumisen tuomilla hyödyillä (Vauhkonen 2011). Laaja kesämökkirakentaminen on sekä hajauttanut yhdyskuntarakennetta että vahvistanut kuntakeskusta. Yhtenä ajatuksena on tarjota loma-asumiselle paikkoja kuntakeskuksesta ja sen välittömästä läheisyydestä. Vapaa-aajan asuminen onkin merkittävä: loma-asukkaat käyttävät palveluja ja osallistuvat kulttuurielämään.

Valtakunnalliset loma-asuuntomessut järjestettiin Mäntyharjussa vuonna 2011 teemalla ekotehokkuus. Mäntyharjun kuntakeskuksesta ja mesualueen ympäristöstä on tuore yleiskaava ja laaja selvitysaineisto. Matkailun ja vapaa-aajan asutuksen haasteena on sen nykyistä parempi yhteensovittaminen kirkonkylän ja yhdyskuntarakenteen kanssa sekä tonttipalvelun monipuolistaminen (Merikari 2011; Vauhkonen 2011).

Mäntyharju on investoimassa kuntakeskuksen kehittämiseen ja hakee maaseutumaiseen kuntakeskukseen uusia, vapaa-aikaan, kulttuuriin ja elinkeinon verkostoitumiseen pohjautuvia ideoita (Mäsek 2012). Tällöin keskustaajaman vanhat, paikallishistorialliset rakennukset ja korttelit sekä maisemat nousevat esiin uuden kehityksen resurssina. Mäntyharjun kirkonkylän ja keskustaajaman kolmivaiheinen historia mahdollistaa kuntakeskuksen kehittämiseksi kulttuurihistoriallisen lähtökohdan.

Pohja ja Fiskars – taantumista ja vetovoimaa

Pohjan kirkonkylä sijaitsee noin 80 kilometriä Helsingistä länteen. Se on perinteiltään teollinen kaksikielinen kirkonkylä. Tämä 1 700 asukkaan kylä oli Pohjan kunnan keskus 2008 vuoden loppuun saakka. Pohja, Tammisaari ja Karjaa muodostivat Raaseporin kaupungin vuoden 2009 alussa.

Pohjan kirkonkylä on muovautunut 1960-luvulla alkaneen voimakkaan rakenteellisen kasvun ja kirkonkyläiden rakenteellisen uudistamisen vaiheissa. Sen rakennetussa ympäristössä on vahva ajallinen kerrostuneisuus. Kirkonkylän läpi kulkevan rantatien varrella on 1900-luvun alkupuolen puisia omakotitaloja, keskustassa on puolestaan kerros- ja rivitaloja 1960- ja 1970-luvuilta. Liikekeskusta edustaa 1970-luvun modernia keskitettyä palvelukeskusrakentamista ja samalla hyvinvointivaltion kiihkeää rakennusvaihetta.

Pohjan kirkonkylän taantuva kehitys alkoi 1980-luvulla. Lähiseutujen teollisuusruukkien pajat alkoivat hiljentyä. Pohjan kirkonkylän asema heikentyi dramaattisesti, kun se kuntaliitoksen myötä muuttui kunnan hallintokeskuksesta palvelukyläksi. Jäljellä on edelleen joukko vanhan kuntakeskuksen palveluja (esim. kirjasto, terveyskeskus, suomen- ja ruotsinkielinen alakoulu), mutta paineet palvelujen supistamiseen ovat kuntaliitoksen jälkeen olleet voimakkaat. Esimerkiksi terveyskeskuksen toimintoja on vähennetty ja tyhjilleen jääneelle kunnantalolle etsitään uutta käyttöä. Kirkonkylän vetovoima on jäämässä Billnäsin ja Fiskarsin varjoon. Pohjan keskusta on monien mielestä ankea asfalttikenttä.

Pohjassa hajarakentamista on säännelty aiemmin aktiivisella kaavoituksella. Kylän maankäyttöä on suunniteltu 2000-luvulla useamman erillisen asemakaavan avulla, ja alueen tulevaa rakentamista on ohjattu melko vahvasti taajamiin. Kirkonkylän ranta-alueita on suunniteltu useaan otteeseen, ja nyt myös Raaseporin kaupunki on päättänyt jatkaa näitä pyrkimyksiä.

Fiskars on 500 asukkaan historiallinen ruukkikylä noin kuuden kilometrin päässä Pohjan kirkonkylästä. Teollinen toiminta väheni ruukissa merkittävästi 1980-luvun alussa, ja ruukki alkoi tyhjäntä asukkaista. Uusi kukoistuskauti käynnistyi 1990-luvulla, kun siitä muodostui taitelija-, käsityö- ja matkailuruukki (Sairinen 2005). Fyysisesti kompakti ruukki on uuden kehityksen myötä säilyttänyt monia palvelujaan. Kylässä on alakoulu ja päivittäistavarakauppa, kaksi ravintolaa, kahviloita ja erityistavarakauppoja. Käynnissä on uusien

asualueiden rakentaminen ruukin lähiympäristöön tuoreiden asemakaavojen mukaisesti. Uhat julkisten palvelujen, erityisesti koulun, säilymisestä ovat voimistuneet kuntaliitoksen. Toisaalta kuntaliitos luo Fiskarsille myös uusia mahdollisuuksia Raaseporin yhtenä keskeisenä matkailukohteena.

Fiskarsin keskustan alueelle on laadittu asemakaavat 1980- ja 1990-luvuilla. Fiskars-yhtiön aloitteesta Pohjan kunta teki yhtiön kanssa kaavoitussopimuksen ja päätti uudistaa kaavat sekä samalla laajentaa merkittävästi tonttialueita ruukin lähiympäristössä. Ruukkialuetta on tarkoitettu täydentää 250 uudella rakennuksella (Raaseporin kaupunki 2010), ja asukasmäärä voi tulevaisuudessa jopa kaksinkertaistua. Kaavoituksella vahvistetaan alueen palvelutarjontaa ja paikan taide- ja käsityövaltaista luonnetta. Kaavan tavoitteena on myös turvata Fiskarsin kulttuurirakennukset ja -maisemat.

Asemakaavasunnittelua on toteutettu valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden hengessä. Suunnittelun tavoitteena on eheytyvä yhdyskuntarakenne ja laadukas elinympäristö, jossa kulttuuri- ja luonnonperinnön aluekokonaisuudet ovat toteuttamisen lähtökohtina. Ilmastopolitiikan vaatimuksista lähteviä rakennetavoitteita ei Fiskarsin asemakaavojen yhteydessä mainita. Sen sijaan kaavaselostukset mainitsevat, että Fiskarsin kaavojen myötä palvelut kyläalueella paranevat, mikä vähentää autoilua kirkonkylään. Hajarakentamisen kasvua on vähentänyt se, että alueen suurmaanomistajilla ei ole ollut tonttien myyntihalua eikä -tarvetta.

Tapauskohteiden nykytilanne ja kehittämistarpeet

Asukkaiden ja yhdistysten osallisuus

Paikallisella tilauksella on kytkentä paikallisiin sosiaalisiin verkostoihin. Lisäksi tarvitaan tilanteen tulkitsijoita ja yhteisten ajatusten julkilaisuuksia sekä areenoja näiden ajatusten esille nostamiseen ja keskusteluun. Tällaisia areenoja voivat olla kylä- ja asukasyhdistykset tai suunnittelun yhteydessä tehdyt haastattelut ja kyselyt. Asukkaiden omaehtoinen toiminta on keskeisin väline paikallisen tilauksen esille nostamiseen. Paikallinen tilaus edellyttää paikallisuuden käsitteen avaamista. Maantieteellisen määrittämisen lisäksi paikallisuus voidaan ymmärtää esimerkiksi ihmisten välisenä toiminnallisena verkostona. Ihmiset liittyvät verkostoon, synnyttävät yhteisiä tavoitteita ja muuntavat niitä toiminnaksi. Tällainen osallistuminen synnyttää

sosiaalista pääomaa ja samalla rakentaa paikallista identiteettiä (Hyyryläinen & Rannikko 2002).

Myös kirkonkyläliikkeen yhteisöllisyys syntyy ihmisten osallisuudesta ja vuorovaikutuksesta. Lisäksi se voi vahvistua yhteisissä kamppailuissa esimerkiksi palvelujen säilymisen puolesta. Esimerkiksi Liperissä asukkaiden aktiivisuudella on vaikutettu keskustajaajan viihtyisyyteen. Samalla on rakennettu kyläyhteisön yhteisöllistä voimaa eli sosiaalista pääomaa.

Paikallinen tilaus voi sisältää moneen suuntaan vieviä näkökantoja. Kohdealueillamme asukkaiden rooli nousee eri tavoin esille. Liperissä perustettiin vuonna 2003 kirkonkylän kehittämistä varten Pro Liperi -hanke. Sen tuloksena syntyi kyläyhdistys Pro Liperi ry. Yhdistys asetti yhdeksi konkreettiseksi tavoitteeksi kirkonkylän yleisilmeen kohentamisen. Asukkaiden toiminta on tuonut esiin paikallisen kulttuuriympäristön elementtejä ja alueita, joiden kehittämisessä asukkaiden ja paikallisten yhdistysten näkökulmilla voisi olla tärkeä rooli.

Mäntyharjulla kuntakeskuksen nykyisessä kehittämisessä kunta ja maakuntaliitto ovat olleet aloitteen tekijöitä. Asukkaat ovat kiinnostuneita keskustajaajan kehittämisestä, mutta toimivaa kyläyhdistystä ei ole. Sen sijaan Mäntyharjun kirkonkylässä on toimiva kyläyhdistys. Alkavan kuntakeskuksen kehittämishankkeen yhteydessä on mahdollista perustaa keskustan kehittämissyönteistä. Kunnassa on kuitenkin aktiivisia yhdistyksiä, joilla on ollut halua osallistua kuntakeskuksen kehittämiseen.

Pohjan kirkonkylässä paikallinen aktiivisuus on ollut vähäistä. Kuntaliitoksen myötä kirkonkylän keskusrooli on heikentynyt ja ongelmien edessä asukkaat ovat aktivoitumassa: kyläseura perustettiin syksyllä 2012. Fiskarsissa kyläseuralla ja muilla yhdistyksillä on ollut aktiivinen rooli alueen kehittämistä ja kaavoitusta koskevassa keskustelussa. Fiskarsin kyläyhteisö on hyvä esimerkki sekä yhteisö- että kumppanuuspääomasta. Siellä yhdistykset ovat verkostoituneet ja luoneet toiminnallisen kumppanuussuhteen myös alueen suuren yhtiön kanssa.

Liperi

Liperin työpajassa kunnasta keskusteltiin kolmen taajaajan kokonaisuutena, ja tämän rakenteen koettiin tukevan maaseutualueita ja peruspalvelurakennetta. Kunnan tuottamien palvelujen ja infrastruktuurin ylläpitäminen taajamissa nähtiin tärkeänä myös tulevaisuudessa. Työpajan osallistujat uskoivat, että tonttien loppumisen myötä Ylämyl-

lyn Jyrin alueen vetovoima hiipuu ja muuttoliike ulottuu kirkonkylään. Tällaisessa tilanteessa pitäisi pyrkiä kaavoittamaan ja rakentamaan kirkonkylän vetovoimaa vahvistavat paikat.

Työpajassa todettiin, että asumisviihtyvyyttä voidaan kirkonkylässä lisätä ja että asukkaat on otettava mukaan suunnitteluun. Liperin kylissä on aktiivista toimintaa; sellaista kaivattiin myös kirkonkylään. Kotiseutuyhdistys Liperi-seura vaalii paikallishistoriaa, ympäristöä ja rakennuksia ja pitää yllä museotoimintaa. Liikunta- ja tanssiseurajat toimivat puolestaan aktiivisesti omilla kentillään.

Kyliä omaehtoisella toiminnalla voidaan parantaa harrastustiloja ja kohentaa kyläkuva. Kirkonkylän vetovoima ei vahvistu pelkästään kunnan panoksilla, vaan se vaatii kyläläisten ja myös haja-asutusalueen asukkaiden vastuuta omasta kirkonkylästä. Kunnan on oltava lähialueen asukkaille toimiva ja viihtyisä palvelutaajama, ja asukkaiden toivotaan myös käyttävän palveluja. Kyliä tietoverkkoyhteydet nähtiin entistä välttämättömmiksi, koska palvelut ja työpaikat ovat muuttumassa aiempaa virtuaalisemmiksi. Kuituyhteys onkin tulossa koko kirkonkylän alueelle.

Kirkonkylän tulevaisuus nähtiin kirkonkylän ja haja-asutusalueen asukkaiden yhteisenä intressinä. Samalla korostui, että kirkonkylä pitää nähdä sekä vakituisen ja vapaa-ajan asumisen että palvelujen paikkana. Mökkeilyn merkitys nähtiin olennaisena kirkonkylän palvelurakennetta vahvistavana tekijänä. Mökkiäiset myös osallistuvat erilaisiin tapahtumiin.

Kirkonkylän rakennetun ympäristön suunnitteluun esitettiin harrastus- ja kokoontumistilojen rakentamista. Tässä yhteydessä työpajassa pohdittiin tyhjillään olevien tilojen käyttöönoton mahdollisuuksia, kuten vanhan kunnantalon korjausta ja sen mahdollista käyttöä järjestöjen talona. Maaseudun kylissä on oma kylätalo, mutta kirkonkylältä sellainen puuttuu. Kirkonkyläläiset olivat jo omissa yhdistyksissään kartoittaneet potentiaalisia kunnostuskohteita.

Liikkumisen ympäristönä kirkonkylästä todettiin, että siellä on kohtuullisesti kevyen liikenteen väyliä. Keskuskadun jalkakäytäviä on parannettava esteettömmiksi. Joukkoliikenneyhteyksiin kaivattiin parannuksia, sillä nykyiset vuorovälit koettiin liian harvoiksi.

Liperissä näkyvillä on kaksi suunnitelmatasoa: kunta- ja kyläsuunnitelmat. Kylät eivät ole olleet riippuvaisia vain kunnan resursseista. Sen sijaan kirkonkylän tilat ja niihin liittyvät tavoitteet, kuten ranta-alueen rakentaminen tai kunnantalon kunnostus, vaativat myös valtuuston päätöksiä ja

kunnan panoksia. Tällaisissa tavoitteissa ja päätöksissä nähdään mikä on kirkonkylän merkitys kuntalaisille. Liperissä on vahvistettu koko Joensuu seudun yleiskaava. Parhaillaan Liperin kunta laatii kirkonkylään ja sen lähiympäristöön oikeusvaikutteista osayleiskaavaa. Kaavan avulla kunta täydentää kirkonkylän asutusrakennetta. Näihin molempiin liittyy tai on liittynyt vaikutusmahdollisuus. Työpajassa todettiin, että paikallisyhteisöllä on suhteellisen vahva oikeus osallistua tulevaan kaavoitukseen.

Mäntyharju

Mäntyharjun työpajassa painottui selkeän ja viihtyisän palvelu- ja asuinkeskustan merkitys. Vanhaa kirkonkylää sekä keskustaaajamaa arvostetaan kokonaisuutena, jossa on monipuoliset päivittäiset palvelut. Palvelurakenne on kuitenkin muuttumassa. Esimerkiksi terveyspalvelut ovat siirtymässä Mikkelin alaisuuteen. Työpajassa todettiin, että erilaisten asumisen tukipalveluiden tarve tulee kasvamaan. Väestön vanhentumista ei koettu vain huonoksi asiaksi vaan myös elinkeinomahdollisuudeksi.

Mökkeilykausi on vuosien saatossa pidentynyt, ja Mäntyharju kuvailtiin metropolialueen läheisenä ja ympärivuotisena vapaa-ajan kuntana; kunnasta on nykyisin vaikea löytää mökkitontteja. Pieni osa aiemmista kesäasukkaista on muuttanut pysyvästi Mäntyharjulle. Talvella loma-asukkaita näkee kuntakeskuksessa varsinkin joulun aikaan. Vapaa-ajan asukkaat mahdollistavat sen, että kesäajan kulttuuritarjonta on monipuolista. Monet kesäasukkaat toimivat paikallisissa yhdistyksissä, ja muusikot ja taiteilijat ovat käynnistäneet uutta kulttuuritoimintaa. Työpajassa todettiin, että mökkiläisten suurta määrää ei vielä osata hyödyntää riittävästi palveluyrittäjien asiakkaina. Mökkitalkkariyrittäjyyttä tulisi edistää, ja liikuntaan ja retkeilyyn erikoistuneille yrityksille voisi olla kysyntää. Myös matkailuyrittäjyyden edellytyksiä pitäisi kehittää: erityisesti kesäkaudeksi tarvittaisiin lisää laadukasta majoitustilaa. Työpajassa korostettiin loma-asukkaiden vaikutusta keskustaaajaman kehittämisessä. Erityisesti päivittäistavara-kaupat ovat hyötyjiä, ja ABC-asema rakennettiin taajaan mökkiläisten ansiosta.

Aktiivisille eläkeikäisille ei Mäntyharjun keskustaaajamassa ole riittävästi kokoontumistiloja. Tilaongelmaan ehdotettiin eläkeläisten ja nuorisotoimen välistä yhteistyötä. Kunnan vanhaa valtuustosalia ehdotettiin uudeksi monitoimitilaksi. Mäntyharjun kulttuurisali on jo täydessä käytössä,

ja se on liian iso pienemmille kokouksille ja tapahtumille. Kunnassa olevat sisäliikuntatilat eivät enää ole kaikilta osin tarkoituksenmukaisia, ja ne ovat liian pieniä ryhmäliikunnalle. Sen sijaan ulkoliikuntaan riittää reittejä.

Mäntyharjun liikunnallisille nuorille on hyvin tarjolla harrastusmahdollisuuksia. Toisaalta nuoret toimivat itsenäisesti eivätkä välttämättä osallistu ohjattuun toimintaan. Nuoriso ei näe paikallisia vaikutusmahdollisuuksiaan, ja osallistumiskynnystä nostaa myös se, että lukion jälkeen useimpien nuorten on muutettava Mäntyharjulta. Työpajassa todettiin, että kunta tarvitsee nuoria ja että heitä pitäisi arvostaa. Kuntaan jäävät nuoret ovat yleensä ammattikoulusta valmistuneita.

Työpajassa kiinnitettiin huomiota myös keskustan tyhjentyneisiin julkisiin ja kaupallisiin rakennuksiin. Julkisia alueita ei kunnolla huolleta ja somisteta. Kirkonkylän Salmelan taidetalon ympäristö esitettiin esimerkillisen siistinä miljöönä. Keskustaaajaman ongelmana nähtiin ränsistynyt asemarakennus. Senaatti-kiinteistö ei ole suostunut myymään suojelumääräyksen saanutta rakennusta kunnalle.

Pohja ja Fiskars

Pohjan ja Fiskarsin yhteisessä työpajassa yhdeksi keskeiseksi aiheeksi nostettiin verkostoituminen muiden kylien ja eri toimijoiden kanssa. Keskusteluissa korostettiin, että lähidemokratian toimivuuteen tulisi kiinnittää enemmän huomiota. Päätösvalta on liian keskittynyttä. Kuntaliitoksen tuoma muutos palvelu- ja valtarakenteessa ja kaupungin päättäjien välinpitämättömyys olivat vaikuttaneet hyvin negatiivisesti sekä Pohjan että Fiskarsin ilmaperiin. Esimerkiksi tyhjillään oleva Pohjan kunnantalon tilanne oli työpajan aikaan avoin, ja tilanteesta syytettiin kaupungin johdon kykenemättömyyttä päätöksiin.

Keskustelujen perusteella Pohja on jäänyt kuntaliitoksen myötä hallinnollisesti sivuraiteelle. Tammisaari puolustaa omaa asemaansa, eikä Karjaallakaan välttämättä ymmärretä Pohjan alueen kehittämistarpeita. Vaatimuksena esitettiin, että kaupunginhallinnon olisi lisättävä yhteistyötä kyläläisten kanssa. Oman haasteensa kehittämiseen ja yhteistyöhön tuo alueen kaksikielisyys: Pohjan suomenkieliset ovat kokeneet asemansa heikentyneen kuntaliitoksen myötä.

Lähidemokratian kehittämiseen halutaan uusia toimintamalleja. Työpajassa mainittiin, että yhdyskuntasuunnittelussa on kehitetty uusia tekniikoita ja osallistavia käytäntöjä, joita voitaisiin hyödyntää

kirkonkylän suunnittelussa. Työpajan osallistajat olivat yhtä mieltä siitä, että kunta- ja paikallisdemokratia toimi paremmin itsenäisen kunnan aikana ja että kyläkokouksille ja aktivoitumiselle on tarvetta. Pohjan alueen ongelmana on ollut heikko yhteistyö. Kirkonkylän harrastusyhdistysten toiminta näyttää passiiviselta, koska yhdistykset eivät tuo ääntään riittävästi kuuluville.

Myös Fiskarsissa kuntaliitoksen vaikutukset on koettu enimmäkseen negatiivisina. Uhkia on koettu alakoulun ja vuokra-asumisen säilymisen osalta. Työpajassa pidettiin vakavana ongelmana sitä, että Raaseporin kaupungilla ei ole kyliä koskevaa kehittämispolitiikkaa. Esimerkiksi kohtuuhintaisen vuokra-asumisen mahdollisuus on ollut yksi tärkeä kylien kehitysdynamiikkaa ja vetovoimaisuutta ylläpitävä tekijä. Varsinkin Fiskarsissa se on mahdollistanut taiteilija- ja käsityöläisyhteisön syntymisen. Työpajan järjestämisen aikaan Raaseporin kaupunki oli myymässä Fiskarsin ruukkikylässä sijaitsevia vuokra-asuntoja yksityiselle ostajalle. Myynti toteutui vuoden 2012 kesällä. Asumisen jatkuvuus on suuri huoli monille. Kyse on samalla vuokra-asumiseen perustuvan ruukin uusiutumismekanismin sekä koulun säilymisestä. Kaupungin kyläkouluja lakkauttava politiikka koettiin epäohdonmukaisena, koska Fiskarsiin kaavoitetaan uusia tontteja ja koska oma koulu on yksi keskeisimpiä uusien asukkaiden houkuttimia tällaisille kylille.

Fiskarsissa on kylän kokoon nähden toimivat lähipalvelut ja monia erilaisia sosiaalisuutta ja yhteisöllisyyttä lisääviä tapaamispaikkoja. Työpajan mukaan hyvä tilanne on pitkälti Fiskars-yhtiöiden ansiota. Yhtiö satsasi juuriinsa ja osui hedelmälliseen maaperään. Fiskarsin 150 uutta tonttia sisältävä asemakaava luo suuria odotuksia. Työpaja totei kylän eduksi sen, että Fiskars-yhtiö markkinoi tontteja ja houkuttelee Fiskarsiin uusia asukkaita.

Fiskarsissa on hyvät harrastusmahdollisuudet lapsille ja nuorille, mutta nuorisotila puuttuu. Kirkonkylässä on lähinnä aikuis- ja vanhemmalle väestölle suunnattuja palveluja, kuten terveyskeskus ja apteekki. Molempien kylien läheisyydessä on liikunta-alueita, kuten golfkenttä ja laskettelurinne. Ikävän leiman kirkonkylän kuvaan antavat tyhjillään olevat rakennukset. Työpajan mukaan niitä pitäisi hyödyntää kirkonkylän uudessa kehittämisessä.

Työpajassa huomioitiin, että molempien kylien luonnon- ja kulttuurimaisema ovat etuja. Kirkonkylä on hieno historiallinen asuinpaikka meren rannalla, mutta se ei näyttäyty sellaisena monenkaan mielissä liike- ja torialueen huonon kuvan vuoksi. Kylä tarjoaa siis potentiaal, joka tulisi

täydennysrakentamisessa ottaa huomioon. Varsinkin iäkkäät ihmiset ovat muuttaneet kirkonkylään kunnallisten palveluiden vuoksi. Työpajassa pohdittiin, että Pohja voisi profiloitua vanhemman väen asuinpaikkana, jossa on toimivia palveluja. Kirkonkylässä asuu jo nyt enemmän vanhempaa väkeä kuin Fiskarsissa. Koko alueen kannalta tärkeitä ovat terveyskeskus ja apteekki. Niiden lakkauttaminen olisi kova isku tuleville kehitysmahdollisuuksille ja yritystoiminnalle, vaikka tilaa olisi. Jos linja-autoliikenteestä poistuu vuoroja, liikkuvuus huononee.

Työpajan mukaan Pohjan alueen houkuttelevuuden kasvattamiseen tarvittaisiin Fiskarsin ja kirkonkylän yhteistyötä. Lähtökohtana voisi toimia asumiseen ja ympäristöön liittyvän tapahtuman järjestäminen. Työpaja peräänkuulutti myös yrittäjien ja matkailun parempaa yhteistyötä. Kaupungin strategisen kyläpolitiikan myötä yksittäisiä päätöksiä voitaisiin harkita paremmin suhteessa alueen kokonaiskehitykseen.

Työpajan mukaan Fiskars ja Pohja ovat toisiaan täydentäviä naapurikyliä, joiden kannattaisi löytää yhteistyön keinoja. Asumisviihtyvyyden kannalta keskeiset palvelut ovat olemassa, mutta haasteena on niiden säilyttäminen. Kylät voivat vahvistaa toinen toisiaan, jos eri toimijoilta löytyy yhteistyöhalua. Esimerkiksi Pohjan terveyspalvelujen tulevaisuuteen vaikuttaa oleellisesti se, kuinka paljon fiskarilaiset käyttävät niitä. Tärkeitä kylien vuorovaikutusta lisääviä tekijöitä ovat palvelujen vastavuoroinen hyödyntäminen, sujuvat liikenneyhteydet sekä yhdistysten ja yritysten välinen yhteistyö.

Paikallinen tilaus ja kirkonkyläen eheyttävä suunnittelu

Tutkimuskohteissamme ilmastomuutoksen hillintään ja maaseudun ilmastovastuuseen pyrkivät yleiset strategiset tavoitteet olivat tutkimusajankohtana vielä kehitysvaiheessa ja varsinkin kaukana paikallisesta suunnitteluarjesta. Eheyttävä suunnittelu ei ollut haastattelujen tekemisen ja työpajojen aikaan aktiivisessa käytössä oleva kaavoituksen käsite saati väline paikallistasolla. Tosin kaikissa tapauksissa on tavoitteena keskusta-alueiden yhdyskuntarakenteen jonkinasteinen täydentävä rakentaminen, mutta tätä ei ole välttämättä yhdistetty ilmastotavoitteisiin. Työpajoissa ei puhuttu suoraan eheyttävästä suunnittelusta yleisellä tasolla vaan konkreettisista mahdollisuuksista ja suhtautumisista esimerkiksi täydennysrakentamiseen.

Työpajoissa nousi esille muutamia erityispiirteitä ja eheyttävään suunnitteluun merkittävästi

vaikuttavia tekijöitä paikallisen tilauksen näkökulmasta. Seuraavassa pohdimme tapaustutkimusten ja työpajojen tulosten perusteella paikallisen tilauksen ja eheyttävän suunnittelun periaatteiden suhdetta kirkonkylien nykyiseen tilanteeseen ja kehittämiseen.

Seudullinen kilpailutilanne ja houkuttelevuus

Tutkimuksemme kirkonkylätaajat ovat monien muiden vastaavien kylien tapaan edelleen maaseudun tärkeitä palvelukeskuksia. Nykyisen rakenteen täydentäminen ja vahvistaminen voi synnyttää haitallisen kilpailutilanteen alueen muiden maaseutukylien kanssa. Tapaustemme perusteella kirkonkylät kuitenkin useimmiten tukevat ympäröivää maaseutua ja lähialueen muita kyliä palvelujen ja työpaikkojen kautta. Esimerkiksi Liperissä Pro Liperi -hankkeen perustajat asuvat haja-asutusalueella kaukana kirkonkylän ulkopuolella. Kirkonkylien eheyttävä suunnittelu voisi siis uudistaa kirkonkylien taantuvaa alueellista roolia ja samalla vahvistaa ympäröivää maaseutua.

Toisaalta kirkonkylän seudullinen sijainti saattaa olla hankala. Samaisessa Liperin tapauksessa kirkonkylä joutuu kilpailemaan oman kunnan muiden asuintaajamien kanssa. Muut kylät ovat kasvaneet voimakkaasti, kun kunta on halunnut lisätä tonttitarjontaa lähelle naapurikaupungin rajaa. Olisi etsittävä ja luotava omia paikan vetovoimia lisääviä vahvuuksia.

Työpajojen osallistajat mainitsivat virkistykseen, liikunnan ja kulttuurin esimerkkeinä kirkonkylien mahdollisuuksista. Kirkonkylä on tapaamis- ja harrastuspaikka, ja näitä merkityksiä kannattaisi vahvistaa. Jos kunnalliset peruspalvelut ohenevat, voi harrastustoiminnan ja vapaa-ajan merkitys kasvaa. Mäntyharjun kehittämässä tämä on otettu yhdeksi keskeiseksi suunnaksi. Kaikissa tapauskohdeissa matkailu ja loma-asukkaat nähtiin tärkeinä alueita virkistävinä ja niiden kehitykseen ja palvelutarjontaan positiivisesti vaikuttavina tekijöinä. Toisaalta liiallinen loma-asuminen luo ongelmia palvelujen ympärivuotiseen ylläpitämiseen.

Saavutettavuus

Maaseudun liikkumistarpeet riippuvat eri toimintojen keskinäisestä sijainnista ja saavutettavuudesta. Kehitystrendit näyttävät ongelmallisilta. Varsinkin sosiaali- ja terveyspalvelujen tarpeet kasvavat maaseudulla väestön ikääntymisen myötä. Samalla lähialvelut vähentyvät ja asiointimatkat pidentyvät. Palvelujen kehittäminen voisi olla

mahdollista, mutta se edellyttää usein uudenlaisia toimintamalleja. Kuntaliitosten kautta kirkonkylien itseoikeutettu asema palvelukeskittymänä on häviämässä.

Saavutettavuutta voidaan parantaa merkittävästi maankäytön suunnittelun ja hyvän sijainninhajauksen keinoin, mutta myös muulla tavoin. Mahdollisuuksia tarjoavat verkkopalvelut, kuvapuhelinyhteydet, yhteispalvelut, kylien monipalvelukeskukset sekä palveluliikenne (Valtioneuvosto 2009). Ne yleensä vähentävät palvelutarjonnan kustannuksia.

Etätyön on usein ajateltu vähentävän liikku- mistarpeita maaseudulla. Sen todelliset vaikutukset liikkumiseen ovat kuitenkin hyvin tilannekohtaisia. Sirkka Heinosen (2006) tutkimuksen mukaan etätyö vähentää työmatkojen määrää, jos etätyöpäivät pidetään kokonaisina. Työmatka voi kuitenkin pidentyä huomattavasti, mikäli etätyömahdollisuuksien vuoksi muutetaan entistä kauemmas työpaikalta. Myös tässä yhteydessä paikalliset tilat koskevat potentiaalit tulevat esiin. Löytyykö kirkonkylistä sopivia kiinteistöjä järjestöjen etä- ja paikallista työtä tekevien ja esimerkiksi yhdistysten ja nuorten käyttöön?

Symboliset tyhjät tilat

Kunnissa on kirkonkylille merkittäviä rakennuksia, ja varsinkin kunnantalot ovat kunta- ja lähidemokratian historian kannalta keskeisiä rakennuksia. Ne ovat toimineet kyläidentiteetin vahvistajana ja säilyttäjänä. Kun nämä instituutiot ja palvelut vähentyvät tai uhkaavat hävitä, voi menneisyyteen perustuva kirkonkylän identiteetti kääntyä nurkkakuntaiseksi jarruttavaksi voimaksi. Aiemman kylätutkimuksen piirissä on todettu, että tällaisessa tilanteessa osallistavan yhteisöllisyyden palauttamiseen saatetaan tarvita uusia asukkaita ja usean kylän yhteistyötä (vrt. Hyyryläinen & Rannikko 2002: 178–179). Nyt monet kirkonkylät ovat luultavasti vastaavan kehitysuran keskellä. Merkittävä tyhjä tila kylän keskustassa koetaan symboliksi ikävästä näivettymisestä; toisaalta sen uusiokäyttö voisi olla mahdollisuus johonkin aivan uuteen uusien toimijoiden myötä.

Talojen ja paikkojen kunnostaminen edellyttää kumppanuutta paikallisten toimijoiden kesken. Yhdistyksille konkreettinen paikallinen tilaus koskee usein kokoontumis- ja harrastustiloja. Yritykset saattavat tarvita toimistotilaa ja matkailu- majoitustilaa. Etätyö synnyttää omia tila- ja palvelutarpeita. Olennaista näyttää olevan löytää sellaisia yhteistyön malleja, joilla eri toimijoiden ideoita

viedään eteenpäin ja löydetään resursseja sekä synnytetään uutta toimintakulttuuria.

Tapauskylissä Liperissä ja Pohjassa vanhat kunnantalot ovat paikallisen tilauksen kannalta hyvin merkittäviä kohteita. Pohjassa kunnantalo on tyhjillään, ja uutta käyttötarkoitusta etsitään. Liperissä vanha kunnantalo on seissyt tyhjänä, korjaamattomana ja kiisteltyä pitkään. Merkitykseltään se on itse asiassa ylipaikallinen hanke, jossa punnitaan kunnan, kansalaisjärjestöjen ja valtion kykyä toimia yhdessä kuntakeskuksen kehittämisessä. Mäntyharjun suojeltu asemarakennus on vastaavanlainen tapaus. Myös sen osalta ratkaisut saattavat edellyttää monien eri toimijoiden kumpuunutta.

Johtopäätökset

Maaseudun maankäyttö on perinteisesti näyttänyt maa- ja metsätalouden, luonnonvarojen käytön, ympäristösuojelun ja rantarakentamisen kysymyksinä. Ilmastopolitiikan myötä yhdyskuntasuunnittelu ja eheyttävä suunnittelu kuuluvat nyt entistä vahvemmin maaseudun asumisen ja erityisesti kylien kehityksen työkaluvalikoimaan. Kirkonkylien rakentaminen oli aikoinaan vahvaa maaseudun yhdyskuntasuunnittelua. Suunnittelu on palaamassa maaseudun taajamiin, mutta sen sisältö on hyvin erilainen.

Eheyttävän suunnittelun jalkauttaminen käytännön toimintatavaksi edellyttää keskustelun jalostamista selkeiksi työkaluiksi. Asukkaiden tietoa ja ymmärrystä aiheesta on lisättävä. Koska liikutaan jo rakentuneessa ympäristössä ihmisten kotialueilla, keskusteluilmapiiirin avoimuus ja tieto siitä, mihin eheyttämisellä pyritään, ovat välttämättömiä lähtökohtia luottamuksen ja yhteistyön ilmapiiriin saavuttamiseksi. Samasta syystä prosessia tulisi kehittää niin, että eheyttämisen tuottama taloudellinen hyöty kanavoituisi paikallisten asukkaiden hyväksi. Pelkkä rakennettujen alueiden yksioikoinen tiivistäminen ja täydennysrakentaminen eheyttämisen nimissä lyövät toiminnalle helposti kielteisen leiman. (Savisalo & Sairinen 2008: 76, vrt. Sihvonen *et al.* 2013.)

Yhdyskuntien eheyttämispolitiikan yhteiskunnallinen hyväksyntä edellyttää, että elinympäristön laadullisiin tekijöihin, viihtyvyyteen ja osallisuuteen kiinnitetään vahvaa huomiota. Maaseudun taajamien suunnittelussa korostuu elinvoimaisuuden turvaaminen. Eheyttämistä ei tule ymmärtää pelkästään kaavoituksena ja rakenteellisena tiivistämisenä vaan myös kulttuurisena, sosiaalisena ja laadullisena kehittämisenä.

Kuntaliitostilanteissa kirkonkylien kehittämiseen liittyy vakavia haasteita. Kaupunkikunnan päättäjät eivät välttämättä ymmärrä, miksi kannattaisi investoida kirkonkyliin tai muihin kyliin. Tällaisessa tilanteessa kirkonkylien aseman esille nostaminen vaatii erityisponnistuksia ja paikallisten toimijoiden aktivoitumista.

Maaseudulla eheyttävä suunnittelu tarkoittaa hajarakentamisen vahvempaa ohjausta ja uuden rakentamisen painopisteen suuntaamista kyliin ja asutustaajamiin niin, että se tukee olemassa olevia rakenteita ja palveluja. Tutkimuksemme vahvistaa käsitystä, että kirkonkyliissä ja laajemmin maaseudulla eheyttävän suunnittelun ja kehittämisen tulisi rakentua paikalliselle tilaukselle, laajaan yhteistyöhön ja vuoropuheluun. Erilaiset maaseutualueet vaativat toisistaan poikkeavaa suunnittelua, ja tämän tulisi näkyä sekä suunnittelun periaatteissa että paikallisissa ratkaisuissa. Ratkaisut ovat luonnollisesti erilaisia eri tilanteissa.

Voidaan kysyä, lähestytäänkö kirkonkylien mahdollisuuksia ja eheyttävää yhdyskuntasuunnittelua liian perinteisesti, aluesuunnittelu- ja kaavoituspainotteisesti. Tunnistetaanko asiointi- ja toimintaympäristöissä tapahtunut nopea kehitys ja muutokset riittävän hyvin? Kirkonkylät ovat olleet sekä yhteisöllisesti että yhteiskunnallisesti vahvoja maaseudun keskuksia. Niitä kannattaa tarkastella yhtä aikaa sekä asumisen, työn ja yrittämisen että harrastusten ja vapaa-ajan paikkoina. Saavutettavuus, sujuva arki ja logistinen kilpailukyky ovat jopa enemmän liikkumisen ja liikkumistarpeen käsitteitä kuin aluesuunnittelun ja kaavoituksen käsitteitä. Lisäksi kirkonkylien kohdalla kyse on useimmiten taantuvan kehityksen hallinnasta, jolloin uusien alueiden avaaminen rakentamiselle ei välttämättä ole mielekästä. Jarmo Vauhkonen (2011) on todennut osuvasti, että:

kasvukeskusten ulkopuolelle jäävien pikkukaupunkien ja kirkonkylien kestävä kehitys ei voi perustua kasvukeskusten suunnitteluperiaatteille. Se johtaa helposti perusteettomaan ylimitoitukseen sekä alueen kilpailukykyyn ja sujuvan arjen toimintaedellytysten heikkenemiseen. Samalla keskuksiin muodostunut vajaakäyttöinen tila ja sen uusiutumispotentiaali jää taantuman kierteen alla liian vähälle huomiolle.

Eheyttävän yhdyskuntasuunnittelun onnistuminen riippuu siitä, kuinka eri toimijat onnistuvat määrittelemään paikallisen tilauksen yhteistyössä. Olennaisen tärkeänä lähtökohtana ovat paikallisten toimijoiden kokemat asuinympäristön muu-

tos- ja parannustarpeet. Se merkitsee, että tietoa paikallisista olosuhteista ja tarpeista kerätään yhteistoiminnallisesti. Tärkeää on myös julkisten ja yksityisten palveluntuottajien mukanaolo.

Paikallinen tilaus saattaa konkretisoitua erilaisiin kirkonkylien kehittämisen yksittäisiin rakennuskohteisiin ja tiloihin. Eheyttävän suunnittelun toteuttamisessa kannattaakin selkeyttää, mitkä rakennukset tai rakennetun ympäristön kokonaisuudet ovat asukkaille merkityksellisiä. Kirkonkylä voidaan ymmärtää esimerkiksi historiallisena paikkana, jonka rakennetulla ympäristöllä on laajempia tai syvempiä merkityksiä. Kysymys on identiteetin löytämisestä ja sen muokkaamisesta nykytilanteeseen sopivaksi. Myös tyhjiksi jääneet toimitilat voivat olla keskeisiä kohteita. Niiden symboliarvo on suuri, ja ne ovat tärkeä osa kulttuuriympäristön kokonaisuutta. Näiden paikallinen merkitys näkyy usein niiden kohtalon herättämässä julkisessa keskustelussa. Tyhjiillään seisovat rakennukset edustavat koko keskustan rappeutumista; uudelleenkäyttö puolestaan kylän identiteetin uudistumiskykyä muutosten keskellä.

Kiitokset

Artikkelin taustalla olevan tutkimushankkeen *Eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu ja kirkonkylien mahdollisuudet* rahoitti Maa- ja metsätalousministeriö Maaseutupoliitiikan yhteistyöryhmän (YTR) esityksestä (1.1.2010–31.8.2012). Kiitämme avusta ja kommentteista projektin ohjausryhmän jäseniä Harry Bergia ja Mia Salorantaa sekä kohdekuntien asiantuntijoita Liperin kunnan yhdyskuntasuunnittelija Reino Kuivalaista, Mäntyharjun kunnan kaavoitusinsinööri Hanna Alasta ja paikkatietokäsittelijä Markku Lamposta sekä Raaseporin kaupungin aiempaa kaupunkisuunnittelupäällikköä Kukka-Maaria Luukkosta ja tutkimusavustajana toiminutta Elina Mutasta. Etelä-Savon maakuntaliiton aluesuunnittelujohtajaa Jarmo Vauhkosta kiitämme tutkimusidean kehittelystä. Pohjois-Karjalan maakuntaliiton suunnittelijoille Aila Tahvanaiselle, Laura Jussilalle, Uudenmaan liiton paikkatietoasiantuntija Henri Julilalle ja Etelä-Savon maakuntaliiton paikkatietokäsittelijä Riitta Torniaiselle sekä Itä-Suomen yliopiston tutkimussihteeri Timo Pakariselle kuuluvat kiitokset kuntakartta-aineiston käsittelystä. Kirjoittajat haluavat erityisesti kiittää kaikkia niitä henkilöitä, jotka osallistuivat hankkeessa järjestettyihin paikallisiin työpajoihin ja haastatteluihin.

Lähteet

- Aaltonen, Jukka, Hynynen, Ari & Lodenius, Staffan (2010). *Kylät kehällä. Kyläsuunnittelu kaupunkiseudun ulkokehällä*. Tampereen teknillinen yliopisto, Arkkitehtuurin laitos, EDGE, Tampere.
- Breheny, Michael (1992). The contradictions of compact city: a review. Teoksessa M. J. Breheny (toim.) *Sustainable development and urban form*. Pion Limited, London.
- Harju, Pertti (1988). Yhteissuunnittelu asuinalueiden kehittämisessä. SOFY-projektin kenttäkokeilu. *Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A 15*.
- Heikkinen, Timo (2009). Paikallinen tilaus eheyttämisen lähtökohtana. Teoksessa Sairinen, Rauno (toim.) *Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 96*, 187–230.
- Hyryläinen, Torsti, Katajamäki, Hannu, Piispanen, Sirkku & Rouhiainen, Vesa (2011). Neoendogeenisen maaseutupoliitiikan ilmeneminen kylätoiminnassa. *Maaseudun uusi aika* 20:2, 20–38.
- Hyryläinen, Torsti & Rannikko, Pertti (2000). Sosiaalinen pääoma ja paikallinen kehittäminen. Teoksessa Sivonen, Seppo (toim.) *Yhteisö kehittämisen kentällä. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja B 20*, 169–190.
- Jarva, Anne (2008). Onnea osallistumalla. Teoksessa *Eheät ympäristöt - Taikasanasta elinympäristöksi*. Suomen ympäristö 15. Uudenmaan ympäristökeskus, Helsinki, 33–39.
- Jarva, Anne & Riipinen Jouko (2012). *Kyläyleiskaavoitus. Opas kaavoittajille, kunnille ja kylille*. Suomen ympäristö 3/2012, Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Joensuu seutu (2008). *Joensuun seudun yleiskaava 2020*. Kaavaselostus.
- Koski, Kimmo (2008). *Kuntatalous ja yhdyskuntarakenteen*. Suomen ympäristö 42, Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Kukkonen, Heikki, Lievonen, Mirja & Rautamäki, Maija (1982). *Näkökohtia maaseututaajamien suunnitteluun*. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto, Yhdyskuntasuunnittelun laitos.
- Kyttä, Marketta, Kahila, Maarit & Heikkinen, Timo (2009). Elinympäristön laadun kytkeytyminen eheyttämiseen. Teoksessa Sairinen, Rauno (toim.) *Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 96*, 79–120.
- Laitinen, Karitta, Roininen, Janne, Oksanen, Emmi, Niemi, Petteri & Mäntysalo, Raine (2013). Maapaikka – hallintamalli. Maaseutumaisten alueiden maankäytön ja palveluiden paikkatietopohjaisen suunnittelumenetelmän kehittäminen. *Aalto-yliopiston julkaisusarja Aalto-TT2/2013*.
- Liperin kunta (2010). *Kunnanhallitus: Vanhan kunnantalon kunnostussuunnitelmien hyväksyminen*. Kunnanhallitus 1.2.2010.
- Liperin kunta (2011a). Liperin kunnan maankäyttö- ja kaavoitusohjelman hyväksyminen. *Kunnanvaltuusto Pöytäkirja 18.4.2011*. 6.3.2013, www.liperi.fi.
- Liperin kunta (2011b). *Maankäyttö- ja kaavoitusohjelma 2011–2015*.
- Maaseutupoliitiikan yhteistyöryhmä (2009). *Maaseutu ja hyvinvoinniva Suomi. Maaseutupoliittinen kokonaisuusohjelma*

- vuosille 2009–2013. *Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja* 5.
- Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä (2012). *Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän linjat maaseudun kaavoituksesta ja rakentamisesta*. 1.2.2013, http://www.maaseutupolitiikka.fi/files/2507/YTRLinjus_MaaseudunKaavoituksestaJaRakentamisesta.pdf
- Maijala, Olli (2009). Yhdyskuntien hajautuminen ja sen hallintakeinot. Teoksessa Sairinen, Rauno (toim.) Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B* 96, 27–42.
- Merikari, Mirja (2011). *Mäntyharjun kuntakeskuksen maankäytön kehityskuva. Teemana vapaa-ajan asuminen ja matkailu*. Diplomityö, Arkkitehtuurin osasto, Oulun yliopisto, Oulu.
- Mutanen, Elina (2012). *Eheyttävään yhdyskuntasuunnittelun paikallinen tilaus. Täpaustutkimus Mäntyharjun kuntakeskuksessa*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto, Historia- ja maantieteiden laitos.
- Mäkinen, Kaisa (2012). *Pohjois-Pohjanmaan kirkonkylien muuttuva kulttuuriympäristö*. Arkkitehtuurin osasto, Julkaisu A 54, Oulun yliopisto, Oulu.
- Mäsek (2012). *Mäntyharjun seudun elinkeinojen kehitys Oy*. 6.3.2013, <http://www.masek.fi/>
- Niemenmaa, Vivi (2010). *Valtio tonttitarjonnan lisääjänä ja yhdyskuntarakenteen eheyttäjänä*. Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomukset 208/2010. Valtiontalouden tarkastusvirasto, Helsinki.
- Pohjois-Karjalan liitto (2006). *Pohjois-Karjalan alueellinen maaseutuohjelma 2007–2013*. http://www.maaseutu.fi/fil/index/maaseudunkehittamisohjelmat/tavoitteet_ja_tyokalut/alueellisesuunnitelmat/pohjois-karjala.html
- Pohjois-Karjalan maakuntaliitto (2008). *Pohjois-Karjalan maakuntakaava (1. vaihekaava)*. Osa A, kaavaselustus.
- Raaseporin kaupunki (2010). *Uusi Raaseporin kaupunki*.
- Rannikko, Pertti (2004). Sosiaalinen kestävyys syrjäisen maaseudun metsätaloudessa. Teoksessa Lehtinen, Ari & Pertti Rannikko (toim.) *Leipäpuusta arvopaperia. Vastuun ja oikeudenmukaisuuden haasteet metsäpolitiikassa*. Metsälehti Kustannus, Hämeenlinna, 127–144.
- Ristimäki, Mika (2009). Autoriippuvainen yhdyskuntarakente ja täydennysrakentamisen haaste. Teoksessa Sairinen, Rauno (toim.) Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B* 96, 61–78.
- Rönkä, Kimmo, Fontell, Minna, Laine, Tarja, Pesonen Hannu, & Päivänen, Jani (2000). Eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu. Esiselvitys. YTV, *Pääkaupunkiseudun julkaisusarja C* 2000:2.
- Sairinen, Rauno (2005). Fiskars – Rautaruukista taide- ja käsityöruukiksi. Teoksessa Karjalainen, Timo P. & Raimo Tikka (toim.) *Arvot ja asuminen – paikallishistoria uudiskäytön voimavarana*. Pohjois-Pohjanmaan korjausrakentamiskeskus (PORA), Oulu, 24–35
- Sairinen, Rauno, Heikkinen, Timo, Hynynen, Ari, Kytä, Marketta, Maijala, Olli & Ristimäki, Mika (2009). Yhteenveto ja johtopäätöksiä. Teoksessa Sairinen, Rauno (toim.) Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B* 96, 267–288.
- Sairinen, Rauno (2009). Yhdyskuntarakenteen eheyttämiseen tarvitaan elinympäristön laatua. *Asu ja rakenna* 5–6/2009.
- Sairinen, Rauno & Maijala, Olli (2009). Johdanto. Teoksessa Sairinen, Rauno (toim.) Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B* 96, 7–14.
- Sairinen, Rauno & Mononen, Tuija (2010). Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen maaseudulla. Teoksessa Schmidt-Thomé, Kaisa & Timo Hirvonen (toim.) ESPONin ytimessä ja ympärillä. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B* 100, 93–110.
- Savisalo, Anssi & Sairinen, Rauno (2008). Sosiaalinen ja kulttuurinen eheys. Teoksessa *Eheät ympäristöt - Taikasanasta elinympäristöksi*. Suomen ympäristö 15, Uudenmaan ympäristökeskus, Helsinki, 63–71.
- Sihvonen, Jukka, Sairinen, Rauno & Mononen, Tuija (2013, tulossa). *Eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu ja kirkonkylien mahdollisuudet*. Ympäristöministeriö, Suomen Ympäristö.
- Sireni, Maarit (2011). Maaseudun harvuus ja väljyys. *Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja* 6.
- Staffans, Aija (1994). *Asukkaat ja lähiöarkkitehti. Pihlajistossa uusia työtapoja etsimässä*. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Tilastokeskus (2012). *Kuntien avainluvut*. Liperi. 8.6.2012, <http://www.stat.fi/tup/kunnat/kuntatiedot/426.html>
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2011). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki.
- Urry, John (2011). *Climate change and society*. Polity, Cambridge & Malden.
- Valtakari, Mikko (1999). Maaseutupolitiikka suomalaisessa aluesuunnittelussa. *Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja B* 45.
- Valtioneuvosto (2009). *Maaseutu ja hyvinvoinniva Suomi. Valtioneuvoston maaseutupoliittinen selonteko eduskunnalle*. VNS 5/2009 vp.
- Vartiainen, Perttu (1987). Kaupunkeja ympäröivien maaseutualueiden kehityskuva. *Aluesuunnittelu* 16, 9–14.
- Vauhkonen, Jarmo (2011). *Kaikki pikkukaupunkien ja kirkonkylien puolesta*. 6.3.2013, http://www.maankaytto.fi/arkisto/mk311/mk311_1496_vauhkonen.pdf